

ความเปลี่ยนแปลงในชนบทไทย: การจัดการความขัดแย้ง Changing in the Thai Rural Community: the conflict management

บงกช ดารารัตน์

Bongkoch Dararut

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ 50200 ประเทศไทย

Faculty of Law, Chiang Mai University, Chiang Mai Province 50200 Thailand

อีเมลล์: bbongkochh@gmail.com

Email: bbongkochh@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาถึงวิธีการจัดการความขัดแย้งของหมู่บ้านชนบทไทย ในกรณีศึกษาของหมู่บ้านป่าจี้ หมู่ที่ 1 ตำบลทุ่งสะโตก อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีวิธีการจัดการข้อพิพาทและรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนโดยใช้ธรรมนูญชุมชน หรือ “เข่ากว่า” เป็นกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านที่สร้างขึ้นเพื่อกำกับความประพฤติโดยทั่วไปของ คนในชุมชนและมีสภาพบังคับต่อสมาชิกชุมชนที่กระทำผิดตามธรรมนูญชุมชน โดยศึกษาภายใต้กรอบคิดของ แนวคิดพหุนิยมทางกฎหมายเพื่ออธิบายลักษณะเฉพาะของธรรมนูญชุมชนนี้ (law of the commons) ในการที่เป็นกฎหมายของชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างจากกฎหมายรัฐ (state law) เนื่องจากธรรมนูญชุมชนนี้อาศัยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและทุนทางสังคมในหมู่บ้านชนบท และ ดำเนินการบังคับใช้ผ่านกลไกคณะกรรมการหมู่บ้าน ทำให้ธรรมนูญชุมชนมีผลบังคับใช้ได้จริงและมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: การจัดการความขัดแย้ง, ธรรมนูญชุมชน

Abstract

This paper aims to study a method of conflict resolution in the Thai rural village. Ban Pa-Jee, Tung Stok Subdistrict, San Pa Tong, Chiang Mai is selected as the case study of this research because it is where the villagers apply the method of conflict resolution and maintain security through the community charter, “Khaw Kamp.” The Community Charter is a regulation that the villagers created to monitor their members’ behavior and sanction the violators. This study applies legal pluralism as the basis to explain the characteristics of the Community Charter, as law of the commons, to differentiate from the state law. The Community Charter depends on the villagers’ participation and the social contexts to support the Charter. For the mechanism, they have the committee of the village to efficiently enforce this Community Charter.

Keywords: Conflict resolution, Community Charter

บทนำ

ในสังคมที่มีมนุษย์อยู่ร่วมกันภายในทรัพยากรที่จำกัด และการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้ง สิ่งที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย คือ ความขัดแย้ง และเมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้นก็จำเป็นต้องหาข้อยุติ เดิมทีใช้วิธีการต่อสู้และวิวัฒนาการเป็นการจัดระเบียบสังคมในลักษณะตัวแทน คือ รัฐ¹ ซึ่งใช้วิธีการจัดระเบียบสังคมผ่านการใช้กฎหมายรัฐ (State Law) เป็นเครื่องมือในการรักษาความสงบสุขในสังคม แต่เมื่อพิจารณาถึงความเป็นจริง ในบริบทสังคมที่มีความซับซ้อนนั้นการจัดการความขัดแย้งในสังคมไม่ได้มีแค่กฎหมายรัฐที่ทรงประสิทธิภาพในการจัดการความขัดแย้งแต่ยังมีกฎเกณฑ์อื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมและไม่ถูกพูดถึงดังเช่น กรณีศึกษาของหมู่บ้านป่าจี้ หมู่บ้านชนบทภาคเหนือแห่งหนึ่งในอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีการบังคับใช้กฎหมายของชุมชนผ่านประชาคมของหมู่บ้าน² เรียกว่า “ธรรมนูญชุมชน” หรือ “การเข้ากั่ว” (ต่อไปในบทความจะเรียกว่า “ธรรมนูญชุมชน”)

“ธรรมนูญชุมชน” เป็นกฎเกณฑ์ที่มีการปฏิบัติใช้จริงในหมู่บ้าน (law in action) และเป็นกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านที่ชาวบ้านยอมรับเนื่องจากเป็นกฎเกณฑ์ที่อยู่บนพื้นฐานของการมองเห็นปัญหาในชุมชนร่วมกันของชาวบ้าน (law of the commons) จึงได้มีการร่วมกันตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมาและมีสภาพบังคับซึ่งสอดคล้องกับความต้องการและเงื่อนไขของชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับกฎเกณฑ์นี้มากกว่ากฎหมายรัฐ

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์และสัมภาษณ์ของผู้เขียนต่อการบังคับใช้ธรรมนูญชุมชนในหมู่บ้าน³ ผู้เขียนมีข้อค้นพบหลายประการที่จะชวนให้ถกคิดเพื่อให้พิจารณาถึงความดีงามของการใช้กฎหมายของชุมชนเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้านซึ่งมีความแตกต่างจากการใช้กฎหมายของรัฐโดยจะได้นำเสนอใน 4 ประเด็น ดังนี้ **หนึ่ง** ลักษณะทั่วไปของการจัดการความขัดแย้งของชุมชนชนบทภาคเหนือสองข้อมูลชุมชนชนบทภาคเหนือซึ่งได้ลงพื้นที่ศึกษาสามอธิบายถึงธรรมนูญชุมชนของหมู่บ้าน (เข้ากั่ว) และสี่สภาพการบังคับใช้ธรรมนูญนี้ในหมู่บ้าน

ประเด็นดังกล่าวทั้งหมดนี้จะได้นำไปสู่การพิจารณาถึงธรรมนูญชุมชนอันเป็นกฎหมายของชุมชนในอีกมิติหนึ่งที่ทำให้เกิดมุมมองต่อกฎหมายได้อย่างกว้างขึ้นว่า ในสังคมไทยนอกจากกฎหมายรัฐที่เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้ง ยังมีกฎเกณฑ์อื่นในสังคมอย่างกฎหมายชุมชน ที่ไม่ได้รับความสำคัญอย่างกฎหมายรัฐ แต่ทว่ามีประสิทธิภาพในการบังคับใช้อย่างเข้มแข็งในชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม โดยหากพิจารณาถึงองค์ประกอบของกฎหมายชุมชนและกฎหมายรัฐแล้วไม่ได้มีความแตกต่างกันในเรื่องขององค์ประกอบ กล่าวคือในองค์ประกอบของ “กฎหมายรัฐ” หยุด แสงอุทัย ได้อธิบายว่า กฎหมายซึ่งเป็นข้อบังคับของรัฐ คือ ข้อบังคับที่มีลักษณะเป็นการกำหนดความประพฤติของมนุษย์ ใน การที่จะต้องกระทำหรืองดเว้นการกระทำอย่างใด ๆ หากฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษ⁴ และเมื่อผู้เขียนได้พิจารณาถึงองค์ประกอบของกฎหมายชุมชน ตามองค์ประกอบของกฎหมายรัฐที่ หยุด แสงอุทัย ระบุว่า ในกฎหมายชุมชนก็มีลักษณะเป็นข้อบังคับซึ่งกำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชนและมีสภาพบังคับต่อผู้ที่ฝ่าฝืนเช่นเดียวกันแต่จุดสำคัญที่ทำให้กฎหมายรัฐมีความแตกต่างจากกฎหมายชุมชนนี้ คือ ในเรื่องของความรู้สึกร่วมที่มีต่อกฎหมายชุมชน ว่า มีลักษณะเป็นสมบัติร่วมกันในชุมชน (the commons) เนื่องจาก เป็นกฎเกณฑ์ในลักษณะที่ชุมชนสร้างขึ้นเองเพื่อจัดการปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งในชุมชนหรือสร้างผลประโยชน์ร่วมกันดังนั้น หากได้พิจารณาอย่างถี่ถ้วนและให้ความสนใจต่อประเด็นความแตกต่างเหล่านี้จะทำให้เข้าใจถึงกฎเกณฑ์ที่มีผลบังคับอยู่ในสังคมได้มากกว่าลำพังแต่เพียงการทำควา

¹ ลิขิต ธีรเวคิน, “ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา”, วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 2553, เล่มที่ 1.

² นายคำ บุญเป็ง, แก่ฝ่ายบ้านป่าจี้, 5 พฤศจิกายน 2560.

³ พอลหลวงอนุรักษ์ วงศา, ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านป่าจี้, 15 พฤศจิกายน 2560.

⁴ หยุด แสงอุทัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535, 37.

เข้าใจบทบัญญัติที่เป็นของรัฐ ว่าการสร้างสันติสุขในสังคมที่สลับซับซ้อนจำเป็นต้องคำนึงถึงหลักเกณฑ์อื่นที่มีกฎหมายที่ออกโดยรัฐเพียงประการเดียว

1. พลวัตความขัดแย้งในสังคมชนบทภาคเหนือและวิธีการจัดการข้อพิพาท

เดิมความขัดแย้งในสังคมชนบทในอดีต จะเป็นความขัดแย้งอันเกิดจากการจัดการทรัพยากรดังตัวอย่างที่สามารถอธิบายได้คือ เรื่องของฝายน้ำ จากหลักฐานปรากฏเรื่องของกฎระเบียบฝายน้ำในกฎหมายรายศาสตร์ หรือวินัยมัยราย กษัตริย์สมัยนั้น คือ พญาเมธาย ได้ออกกฎหมายโดยนำผลการตัดสินคดีในมูลเหตุต่างๆ มาบัญญัติเป็นกฎหมายและบังคับใช้ในยุคก่อน เรียกว่า กฎมัยรายศาสตร์⁵ซึ่งกล่าวถึง ความผิดที่เกี่ยวข้องกับฝายน้ำซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวม ซึ่งใช้ระบบเหมือนฝาย เพื่อกักเก็บและแบ่งปันจัดสรรน้ำอย่างเท่าเทียมทั่วถึงในกฎหมายรายศาสตร์ได้ระบุถึงความผิดของผู้ทำความเสียหายแก่ฝายน้ำผู้ที่ไม่ช่วยงานส่วนรวมของฝายน้ำแล้วขโมยน้ำ เป็นต้น ซึ่งมีบทลงโทษด้วยตั้งแต่ปรับไหมเงิน ตีหัวให้แตก ไปจนถึงการฆ่าให้ตาย⁶

การจัดการความขัดแย้งในอดีตนั้นมีกฎหมายรายศาสตร์เป็นกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมพฤติกรรมของประชาชนที่ใช้ฝายน้ำ โดยมีวิธีการบังคับใช้อยู่บนฐานของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมกัน คือ การใช้แหล่งน้ำสาธารณะจากฝายน้ำดังนั้น การก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรซึ่งเป็นของส่วนรวมจึงต้องมีบทลงโทษ

เมื่อสังคมเปลี่ยนไปตามกาลเวลา รูปแบบความขัดแย้งก็เปลี่ยนแปลงไป ความขัดแย้งในอดีตที่อยู่บนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรกลายเป็นความขัดแย้งเนื่องจากความไม่เป็นระเบียบในสังคม อีกทั้ง ยุครัฐชาติสมัยใหม่การมีระบบรัฐเดี่ยวอย่างประเทศไทย ซึ่งรัฐมีสถานะเป็นศูนย์กลางของอำนาจในการตรากฎหมาย (All Legal Powers and Policies Flow from One Source) โดยการตรากฎหมายของรัฐฉบับใด ๆ (state law) มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งหรือข้อพิพาท และอยู่ในกรอบของหลักการความเป็นเอกภาพของรัฐ การสร้างกฎหมายของรัฐจึงลักษณะเป็นแบบเชิงเดี่ยว (unity of Law) เพื่อบังคับใช้เป็นการทั่วไป ประชาชนจะต้องปฏิบัติตามคำสั่ง (Positive law) และมีลักษณะเป็นหนึ่งเดียวกันสำหรับทุกคน ซึ่งการให้ความสำคัญเฉพาะกฎหมายที่ออกโดยรัฐเท่านั้นทำให้กฎหมายอื่นที่มีอยู่ในสังคมถูกกีดกันออกมา และในการบังคับใช้กฎหมายจะต้องผ่านองค์กร “รัฐ” เท่านั้น⁸

⁵ ดิเรก ควรสมาคม, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย กฎหมายมัยรายศาสตร์, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ, สืบค้นวันที่ 29 มกราคม 2561, จาก http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eR0YwAYuXZAJ:law.payap.ac.th/index.php%3Doption%3Dcom_phocadownload%26view%3Dcategory%26download%3D178:la315%26id%3D86:la315%26itemid%3D118+&cd=3&hl=th&ct=clnk&gl=th

⁶ กฎมัยรายศาสตร์ “ทำนาติดกัน ผู้หนึ่งชวนไปทตน้ำเข้านา มันไม่ยอมไปช่วย แต่คอยขโมยน้ำจากท่าน หรือแอบขุดหนองน้ำท่าน เจ้านาเจ้าหนอง ได้ฆ่ามันตายก็เป็นอันสิ้นสุดไป อย่าว่าอะไรแก่เจ้านา ฝีมือไม่มัน ก็ให้ปรับไหม 1,000,000 เปี้ย”, ระบบเหมืองฝาย: การจัดการน้ำของคนล้านนา, คอลัมน์ประชาไท, สืบค้นวันที่ 7 มีนาคม 2561, จาก <https://blogazine.pub/column-archives/node/2731>

⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, รัฐสมัยใหม่, สถาบันพระปกเกล้า, สืบค้นวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%90%E0%B8%AA%E0%B8%A1%E0%B8%B1%E0%B8%A2%E0%B9%83%E0%B8%AB%E0%B8%A1%E0%B9%88>

⁸ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, นิติศาสตร์ไทยเชิงวิพากษ์, กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2549, 52.

กฎหมายที่ไม่ใช่กฎหมายรัฐจึงถูกลดความสำคัญลง เช่น กฎมั่งรายศาสตร์ที่ไม่ถูกนำมาใช้ แต่ความเชื่อและจารีตเดิมที่ยังคงมีอยู่ในสังคมชนบทอาจขัดต่อกฎหมายรัฐ

อย่างไรก็ตามการจัดการความขัดแย้งภายใต้บริบทพื้นที่ของสังคมชนบทที่มีความสลับซับซ้อนนั้นนอกจากกฎหมายที่ออกโดยรัฐแล้วยังต้องพิจารณาถึงกฎเกณฑ์อื่น ๆ ด้วย เนื่องจากในชนบทมักจะมีอำนาจเหนือธรรมชาติกำกับอยู่⁹ ดังเช่น ในหลายพื้นที่ชนบทในประเทศไทย ยังคงมีการนับถือผี ความเชื่อเรื่อง “ผี” ในชุมชนชนบท คือ อุดมการณ์อำนาจ วัฒนธรรม คือกฎเกณฑ์ หากใครทำอะไรผิดวัฒนธรรมจะถูกประณามทันที¹⁰ โดยผีจะมีพฤติกรรมในการควบคุมศีลธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการลักขโมย การพูดจาใส่ร้าย การมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม การบุกรุกเคหาสถานของผู้อื่น การเคารพบรรพบุรุษ การรักษาสภาพและความปลอดภัยของตนเองและผู้อื่น และ การควบคุมพฤติกรรมในส่วนในสังคม เช่น ความสามัคคีในหมู่พี่น้อง การเคารพธรรมชาติ ซึ่งมีความเชื่อว่า หากกระทำความผิดจะถูกลงโทษโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น เจ็บป่วย¹¹ โดยความเชื่อเรื่อง “ผี” นั้นก็สะท้อนอยู่ในนิทานพื้นบ้านของล้านนาด้วย

“ชาวชนบทส่วนมากฝากชีวิตไว้กับผีกับจ้าวทั้งนั้น มันเป็นสิ่งช่วยไม่ได้ จะแต่งงานก็ต้องเลี้ยงผี จะปลูกบ้านหรือมีงานก็ต้องทำพิธี อย่างท้าวทั้งสี่นี้ขาดไม่ได้เลยทีเดียว เพราะท้าวทั้งสี่เป็นผู้รักษาโลก”¹²

การที่ชาวชนบทที่ยังคงให้ความสำคัญและเคารพสิ่งเหนือธรรมชาติ แสดงให้เห็นได้ว่า ไม่ใช่เพียงแต่รัฐเท่านั้นที่จะมีอำนาจในการบังคับให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ แต่รวมไปถึงวัฒนธรรมซึ่งแสดงออกผ่านพิธีกรรมต่างๆ ของชาวชนบท เช่นเดียวกับการรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม โดยเฉพาะในสังคมชนบทนั้นไม่อาจคำนึงถึงการจัดการความขัดแย้งแต่โดยวิธีทางตามกฎหมายรัฐ แต่ต้องพิจารณาบริบทอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชนด้วย นอกจากสิ่งเหนือธรรมชาติที่คอยกำกับพฤติกรรมแล้ว ยังมีในส่วนของความสำคัญของผู้นำชุมชน หรือ ผู้มีอิทธิพลในชุมชนข้อเท็จจริงคือ เมื่อเกิดความขัดแย้ง ชาวชนบทเลือกที่จะนำความขัดแย้งของตนไปยังผู้นำชุมชน หรือ ผู้มีอิทธิพลในชุมชนให้ช่วยตัดสินให้ดังตัวอย่างการระงับข้อพิพาทในชนบท ของบ้านทุ่งฟ้าฮ่าม ตำบลน้ำบ่อหลวง จังหวัด เชียงใหม่¹³ ชุมชนนี้เกิดจากการอพยพมารวมตัวกันของคนต่างวัฒนธรรมเมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น การระงับข้อพิพาทในชุมชนเกิดขึ้นกำนันเป็นผู้ระงับข้อพิพาท ซึ่งทำโดยการสืบหาข้อเท็จจริงด้วยตนเองก่อน แล้วจึงเรียกลูกบ้านที่มีข้อขัดแย้งมาพูดคุย หาทางยุติเรื่องกันไป

ในชนบทซึ่งจะเป็นการปกครองแบบการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น กำนัน หรือ ผู้ใหญ่บ้าน จึงเปรียบได้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับท้องถิ่นในการเป็นผู้ที่ดูแลรักษาความสงบภายในหมู่บ้าน ซึ่งได้มีการศึกษาเรื่องความสำคัญของวัฒนธรรมต่อการดำรงอยู่และศักยภาพของหมู่บ้านโดยทำการศึกษาหมู่บ้านทั่วทุกภาคของประเทศไทย¹⁴ โดยศึกษาค้นคว้าระหว่างพื้นที่ที่อยู่ใกล้เขตเมืองที่ได้รับอิทธิพลความเป็นสมัยใหม่ กับพื้นที่ค่อนข้างห่างไกล พบว่า ภาคเหนือยังใช้ระบบหมวดในการจัดระเบียบและหน้าที่ระหว่างคนในชุมชน ประกอบด้วย หมวดวัด หมวดบ้าน หมวดเหมืองฝาย หมวดบ้านมีแก้วบ้านเป็นผู้นำ มีหน้าที่ปกครองดูแลลูกบ้าน ทำหน้าที่ในการประนีประนอมหรือตัดสินเมื่อมีกรณีพิพาทหรือ

⁹ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, “ปริทัศน์หนังสือ Tort, Custom, and karma”, วารสารนิติสังคมศาสตร์, ปีที่ 5 (ฉบับที่ 1), 2555, 132.

¹⁰ อานันท์ กาญจนพันธุ์, วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544, 79.

¹¹ ศุภลักษณ์ ปัญโญ, การศึกษาบทบาทของผี ในนิทานพื้นบ้านล้านนา, โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551, 41.

¹² อสิธรา, นิทานล้านนาไทย ตอน ชื่นท้าวทั้งสี่, แพรวพิทยา: วังบูรพา, 2522, 304.

¹³ พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546, 119-134.

¹⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2541, 78.

ละเมิดกฎของหมู่บ้าน การที่ชาวบ้านยังคงใช้ระบบหมวดในหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านเห็นว่าเป็นระบบที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพแม้ว่ารัฐบาลใช้ระบบการปกครองสมัยใหม่คือ เลือกตั้งกำนัน หรือ ผู้ใหญ่บ้าน แต่ชาวบ้านก็กระทำเพื่อตอบสนองเป็นพิธีตามความต้องการของราชการเท่านั้น ไม่ได้มีไว้ใช้งานจริงในทางปฏิบัติ ชาวบ้านมองว่าตำแหน่งเหล่านี้มีไว้สำหรับรายงานและเพื่อให้ทางการให้มาตรวจเท่านั้น ไม่ได้มีไว้สำหรับทำงานจริง¹⁵ ซึ่งการดำเนินกิจกรรมของชาวบ้านในการรักษาความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้าน รัฐแทบจะไม่มีบทบาทใดๆ เลย แม้ตามกฎหมายรัฐได้มีการปกครองแบบการกระจายอำนาจไปยังท้องถิ่น หมู่บ้านถูกปกครองโดยผู้ใหญ่บ้านแต่บริบทของชุมชนชนบทที่ยังคงมีการแบ่งหมวด หมู่ภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็ยังเลือกผู้นำหรือกำนันของตนเองซึ่งเป็นผู้นำหมวดขึ้นมา¹⁶ โดยชาวบ้านถือว่าผู้นำที่ตนเลือกนั้นดำรงตำแหน่งเท่ากับผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งชาวบ้านจะให้ความนับถือ และ เชื่อฟัง เห็นได้จากเมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในชุมชนไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านเองหรือความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาวบ้านภายในชุมชน การระงับข้อพิพาทนั้นมักทำโดยผู้มีอำนาจหรือผู้นำที่ชาวบ้านให้ความเคารพ¹⁷

เห็นได้ว่า ในการจัดการความขัดแย้งของสังคมชนบทนั้น ตั้งอยู่บนหลักของความสัมพันธ์อันดีต่อกันของสมาชิกชุมชนและมีการแบ่งหมวด หมู่เพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อยและส่งผลดีต่อการจัดการบริหารกิจการของหมู่บ้านเมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ชาวบ้านสมัครใจที่จะยุติความขัดแย้งโดยให้ผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำชุมชนหรือ ผู้มีอิทธิพลในหมู่บ้าน ช่วยจัดการความขัดแย้ง โดยใช้วิธีการพูดจา โกล่เกลี่ยให้คู่กรณี อีกทั้ง มีการควบคุมทางสังคมโดยมีเรื่องของสิ่งเหนือธรรมชาติคอยกำกับพฤติกรรมของคนในหมู่บ้าน เช่น การนับถือผี เป็นต้นซึ่งการจัดการความขัดแย้งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในสังคมชนบทรัฐจึงมิได้มีส่วนช่วยอย่างสำคัญในการจัดการความขัดแย้งโดยวิธีการของชนบท ดังเช่น กรณีศึกษาของชุมชนชนบทหมู่บ้านป่าจี้ ซึ่งพื้นที่ชนบทที่อยู่ใกล้เขตเมืองเชียงใหม่ แต่ยังมีจัดการความขัดแย้งโดยวิธีการของชุมชนเอง

2. กรณีศึกษาชุมชนชนบทหมู่บ้านป่าจี้

2.1 บริบททั่วไปของหมู่บ้านป่าจี้

หมู่บ้านป่าจี้ ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลทุ่งสะโตก อำเภอสันป่าตอง จังหวัด เชียงใหม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าสืบต่อกันว่า เดิมที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นป่าโปร่ง มีต้นไม้จื๊อขึ้นเต็มไปหมด ชาวบ้านอพยพเข้ามาอาศัยจึงตั้งชื่อตามต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บริเวณนั้นว่า “บ้านป่าจี้”¹⁸

โดยบ้านป่าจี้ได้แบ่งหมู่บ้านออกเป็น 10 คุ่ม (ปอก) ดังนี้ 1. คุ่มริมขาน 2. คุ่มเหนือพัฒนา3. คุ่มเหล่าไต้ 4. คุ่มกำสละลง 5. คุ่มริมทุ่งร่วมใจพัฒนา 6. คุ่มทุ่งนาหลวง 7. คุ่มรวงข้าว 8. คุ่มรวมใจ 9.คุ่มโบสถ์คริสตจักรหัวริน 10. คุ่มบ้านเหล่างามรวมใจ ซึ่งมีการแบ่งหมู่บ้านอย่างชัดเจนในปี พ.ศ. 2554 เนื่องจากบ้านป่าจี้ มีพื้นที่กว้าง และสร้างบ้านเรือนอาศัยแบบกระจายตัวจึงทำให้เป็นปัญหาในการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันในหมู่บ้าน กอปรกับ บ้านป่าจี้ในสมัยนั้นได้รับคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง จึงได้มีการแบ่งหมู่บ้านซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขของความเฉพาะของแต่ละคุ้ม

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมกับศักยภาพชุมชน รายงานการวิจัยศักยภาพชุมชนหมู่บ้านไทย, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติและทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน, 2537, 5.

¹⁷ ไพสิฐ พาณิษฐ์กุล, รายงานผลการศึกษาวิเคราะห์ผลการดำเนินงานโครงการสร้างความเข้มแข็งกลไกเครือข่ายยุติธรรมชุมชน โดยการมีส่วนร่วม ของชุมชนและเครือข่ายยุติธรรมชุมชนจังหวัดตรัง, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552, 17-18.

¹⁸ ข้อมูลจากแผ่นป้ายประกาศในศูนย์เรียนรู้หมู่บ้านป่าจี้หมู่ที่ 1 ตำบลทุ่งสะโตก อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

บ้าน เช่น คຸ່ມบ้านที่ติดลำน้ำขาน ชื่อว่า “คຸ່ມริมขาน” หรือ คຸ່ມบ้านที่ประชากรนับถือศาสนาคริสต์ ชื่อว่า “คຸ່ມคริสต์จักรหัวริน”

นอกจากนั้นแล้วหมู่บ้านป่าจี้เป็นชุมชนที่เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทั้งมิติทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ประชากรศาสตร์ กล่าวคือ หมู่บ้านป่าจี้มีคຸ່ມบ้านที่ติดลำน้ำขานซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญ และเกิดเป็นชุมชนในพื้นที่ที่เป็นชุมชนลุ่มน้ำ โดยชาวบ้านในคຸ່มนั้นจะเป็นผู้จัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองคือ ฝ่ายป่าจี้และมีแก๊ฝายนอกจากนั้นแล้วหมู่บ้านป่าจี้มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ที่ประกอบด้วยชาวละว้า ชาวไทยจีน ชาวไทยพื้นเมือง ชาวไตลาว และ ชาวขมุ (เขมร) อันเป็นที่มาของความหลากหลายทางวัฒนธรรมประเพณี การประกอบพิธีกรรมทั้งศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ ทำให้วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมีการผสมผสานระหว่างชาติพันธุ์และศาสนาที่แตกต่างกัน

2.2 เครือข่ายชุมชนหมู่บ้านป่าจี้

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพื้นที่ที่ทำการศึกษา นอกจากจะศึกษาถึงบริบททั่วไปของพื้นที่แล้ว ยังต้องศึกษาเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่นั้นด้วย เพื่อให้เข้าใจถึงตำแหน่งแห่งที่และการจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้าน ซึ่งการก่อร่างความสัมพันธ์ในหมู่บ้านประกอบไปด้วยสมาชิกในหมู่บ้านขับเคลื่อนความสัมพันธ์ทางสังคม ดังนี้

สมาชิกหมู่บ้าน

ในความหมายของการเข้าสมาชิกหมู่บ้าน หมายถึง การเข้าเป็นกลุ่มเป็นสมาชิกฌาปนกิจสงเคราะห์ ซึ่งฌาปนกิจสงเคราะห์ในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือ อยู่บนพื้นฐานของเป็นการช่วยเหลือกลุ่มครอบครัวที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ในหมู่บ้านป่าจี้เมื่อมีการตายขึ้น จะมีการจัดการศพด้วยวิธีการช่วยเหลือกันในหมู่เครือญาติและชุมชน ซึ่งในพิธีศพในภาคเหนือนั้นมีค่าใช้จ่ายที่สูง จึงต้องมีการจัดตั้งกลุ่มขึ้นเพื่อช่วยบรรเทาผลกระทบเรียกว่า สมาคมฌาปนกิจสงเคราะห์ (เรียกสั้นๆว่า ค่าสมาชิก) โดยดำเนินการโดยคนในชุมชนภายในกลุ่มสมาชิก เมื่อมีผู้เสียชีวิตภายในหมู่บ้าน และผู้เสียชีวิตเป็นสมาชิก จะได้รับเงินจากสมาชิกคนอื่น ๆ ภายในหมู่บ้าน โดยต้องสมทบทุนครั้งละ 50บาทเมื่อมีผู้เสียชีวิต ซึ่งจะมีกรรมการหมู่บ้านในฝ่ายการเก็บเงินค่าสมาชิกเป็นผู้ดำเนินการ เมื่อรวบรวมเงินแล้วได้เงินจำนวนประมาณ 40,000 บาทก็จะได้มอบให้ครอบครัวผู้เสียชีวิตต่อไป¹⁹

การได้รับเงินจากค่าสมาชิกฌาปนกิจนั้นมีความสำคัญมาก เนื่องจากในการจัดการพิธีศพเป็นเรื่องที่เร่งด่วนในการต้องหาทุนทรัพย์ในการจัดการงานศพ สำหรับญาติผู้เสียชีวิตที่ไม่มีทุนทรัพย์ ซึ่งการเก็บค่าเงินสมาชิกภายในหมู่บ้านนั้น ทำให้ครอบครัวผู้เสียชีวิตได้รับเงินอย่างรวดเร็ว เพื่อทันการต่อการจัดการงานศพในครอบครัวการจ่ายเงินสมาชิกในรูปแบบฌาปนกิจนี้ยังคงพบเห็นในหมู่บ้านชนบทแทบทุกแห่ง

กรรมการหมู่บ้าน

หมู่บ้านป่าจี้ได้มีการแบ่งหมวดบ้านออกเป็น 10 ปีกอบ้าน ตามลักษณะการแบ่งพื้นที่ ศาสนา เช่น ปีกอบอสล์ ปีกอกริมขานโดยกรรมการหมู่บ้านจะมาจากตัวแทนของแต่ละปีกอบ้าน 2-3 คนต่อปีกอบ้าน ซึ่งจะกรรมการหมู่บ้านแบ่งเป็นหมวดต่าง ๆ ได้แก่²⁰

¹⁹ พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านจี้, 10 มกราคม 2561.

²⁰ พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านจี้, 6 ธันวาคม 2560.

- ฝ่ายน้ำประปา ทำหน้าที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำประปาหมู่บ้าน เช่น จดมิเตอร์ น้ำประปาของบ้านแต่ละหลัง บันทึกและเรียกเก็บค่าน้ำประปาในหมู่บ้าน หรือ รับแจ้งเหตุและดำเนินการซ่อมแซมเมื่อมีปัญหาเรื่องของการใช้น้ำประปา

- ฝ่ายฉาปนกิจ ทำหน้าที่ทำบัญชี จัดเก็บค่าฉาปนกิจสมาชิกในหมู่บ้านเมื่อมีสมาชิกในหมู่บ้านเสียชีวิต เมื่อเก็บค่าฉาปนกิจจากชาวบ้านครบแล้วก็จะทำให้ทำไปมอบให้ครอบครัวผู้เสียชีวิตเพื่อนำไปจัดการพิธีศพอย่างทันท่วงที

- ฝ่ายออมทรัพย์ ในหมู่บ้านจะมีกองทุนหมู่บ้านซึ่งได้รับอุดหนุนในโครงการเงิน กองทุนเงินล้านของรัฐบาล และ ในหมู่บ้านมีธนาคารหมู่บ้านซึ่งบริหารจัดการในหมู่บ้านเอง โดยธนาคารออมสินได้ให้ความรู้และฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำบัญชี และ จัดทำฐานข้อมูลมาใช้บริการออมทรัพย์ของหมู่บ้าน ชาวบ้านมีสมุดคู่ฝาก และเมื่อแล้วเสร็จในวันนั้นก็จะมีผู้รวบรวมเงินไปฝากยังธนาคารออมสินในตัวอำเภอ ซึ่งจากคำบอกเล่าของกรรมการหมู่บ้านฝ่ายออมทรัพย์ซึ่งครั้งหนึ่งผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าร่วมสังเกตการณ์ในวันที่มีการเปิดธนาคารหมู่บ้าน ได้บอกเล่าว่า การมีธนาคารหมู่บ้านนั้น ช่วยอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านมากกว่า เนื่องจาก หากชาวบ้านซึ่งเป็นผู้เปิดบัญชีของธนาคารหมู่บ้านคนใดมีความต้องการใช้เงินด่วน เพียงแต่มาบอกกล่าวแก่กรรมการฯ ว่า ต้องการถอนเงินหรือต้องการเงินกู้ ซึ่งการกู้เงินมีเงื่อนไขว่า เพียงแต่เปิดบัญชีธนาคารหมู่บ้านจะสามารถกู้เงินในวงเงินที่ชาวบ้านมียอดฝากกับธนาคารไม่เกิน 5 เท่า จากนั้น กรรมการฯ ก็จะได้จัดการดำเนินการเรื่องให้ซึ่งชาวบ้านจะได้รับเงินอย่างรวดเร็ว²¹

- ฝ่ายกลุ่มสตรีแม่บ้าน ในช่วงที่หมู่บ้านมีพิธีหรือเหตุการณ์สำคัญ หญิงในหมู่บ้านจะรวมตัวกันและเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในฝ่ายจัดเลี้ยง ทำอาหาร เก็บล้าง ทำความสะอาด

- ฝ่ายอาสาสมัครชุมชน ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแล้วแต่จะเลือกใช้ เช่น ออกตรวจเวรหมู่บ้าน หรือ เป็นตัวแทนของชุมชนเมื่อมีงานระดับอำเภอ เช่น งานข้าวเหนียวซึ่งแต่ละหมู่บ้านในอำเภอต้องส่งตัวแทนเป็นอาสาสมัครรักษาความปลอดภัย ซึ่งสับเปลี่ยนกันไปในช่วงเวลาการจัดงาน

- แก่ฝ่าย ทำหน้าที่เกี่ยวกับการใช้และจัดการน้ำจากลำน้ำขาน และ เป็นตัวแทนหมู่บ้านในการเข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีผายใหญ่

ในแต่ละเดือนจะมีการประชุมหมู่บ้านในฝ่ายต่างๆ โดยมีประธานกรรมการหมู่บ้านคือ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหนึ่งคนอาจเป็นกรรมการในหลายฝ่ายตามคำบอกเล่าของพ่ออ่ารง หนันจา เป็นทั้งประธานกลุ่มอาสาสมัครและประธานกลุ่มฉาปนกิจ

“เดือนหนึ่งประชุมหลายอย่าง เดือนหนึ่งประชุมเป็นสามสี่เดือน”²²

การดำเนินงานในหมู่บ้านป้าจี้มีลักษณะที่เป็นการกระจายอำนาจการปกครอง โดยมีแบ่งคุ้มบ้านภายในหมู่ที่ 1 ออกเป็น 10 คุ้มบ้าน รวมไปถึงมีคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อจัดการกิจการในหมู่บ้านให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย ทำให้การปกครองนั้นทั่วถึงทุกครัวเรือน ซึ่งความเป็นระบบในหมู่บ้านนั้นส่งผลดีในด้านการบริหารจัดการอีกทั้งมุ่งส่งเสริมในเรื่องการมีส่วนร่วมของคนชุมชน เนื่องจากผู้นำหมู่บ้านสามารถดูแลได้อย่างทั่วถึงผ่านการทำงานของประชาคมกรรมการหมู่บ้าน และในแต่ละปีจะมีการประชุมประจำปีครั้งใหญ่ เพื่อรับฟังเสียงสะท้อนจากชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้าน²³ซึ่งความ

²¹ นายบรรยง นนธการ, กรรมการหมู่บ้านฝ่ายออมทรัพย์, 6 ธันวาคม 2560.

²² แปลโดยผู้เขียน, “เดือนหนึ่งประชุมหลายอย่าง บางครั้งอาทิตย์หนึ่งประชุมสามสี่ครั้ง”, นายดำรง หนันจา, ประธานอาสาสมัครหมู่บ้านป้าจี้, 5 พฤศจิกายน 2560.

²³ พ่อหลวงอนุรักษ วงดา, ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านป้าจี้, 15 พฤศจิกายน 2560.

เป็นระบบระเบียบและความร่วมมือของชาวบ้านนั้นเป็นตัวหนุนเสริมช่วยให้การบังคับกฎหมายของชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ได้มีการศึกษาถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสำเร็จของการบังคับใช้กฎหมายที่มาจากชุมชน (law of the commons) ในกรณีศึกษาเรื่องของ สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชน²⁴ พบว่า ต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบในเรื่อง ของการรวมกลุ่มโดยมีจุดประสงค์ในการสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์อย่างใด ๆ เพื่อใช้ควบคุมความสงบเรียบร้อย หรือ กำกับพฤติกรรมของคนในชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความต้องการและเงื่อนไขของชุมชน รวมถึงมีการกำหนดถึงสภาพบังคับ และต้องเป็นวิธีการที่นำไปใช้ผ่านเครือข่ายหรือกลไกภายในหมู่บ้าน อีกทั้งเป็นวิธีการที่ใช้ต้นทุนต่ำ เนื่องจากอาศัยแต่เพียงต้นทุนของชุมชน ซึ่งการบังคับใช้กฎหมายของชุมชนหมู่บ้านปัจจุบัน อาศัยสิ่งสำคัญ คือ ผู้นำหมู่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และสิ่งสำคัญคือ ความร่วมมือของชาวบ้านซึ่งในการยอมรับใช้กฎหมายนี้

2.3 ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

ชุมชนป่าจ้อยยังคงรูปแบบของความเป็นชุมชนชนบทอยู่ กล่าวคือ คนในยังเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นสังคมเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัยกัน ความสัมพันธ์ของชุมชนเป็นไปอย่างเหนียวแน่นและแน่นแฟ้น ซึ่งเป็นทุนทางสังคมภายใต้แนวคิดในระบอบระบบอุปถัมภ์²⁵ซึ่งมีเรื่องของการก่อให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ ผู้นำธรรมชาติยังคงมีอำนาจนำในชาวบ้าน²⁶ยังคงมี*เฮือนแก้ว*²⁷และมีความเป็นอยู่แบบสังคมเกษตรกรรมชนบทอาชีพหลักของคนในชุมชน คือ ทำนาและทำเกษตรกรรม

ส่วนการใช้พื้นที่ชุมชนเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ 1.การสร้างที่อยู่อาศัย พบว่า บ้านป่าจ้อยมีพื้นที่กว้าง การกระจายตัวของบ้านเรือนจะเป็นหย่อม และยังคงมีหลายครอบครัวอาศัยอยู่ด้วยกันในลักษณะรั้วเดียวหลายบ้าน มีบ้านเรือนซึ่งยังคงเอกลักษณ์ของการสร้างบ้านแบบภาคเหนือในสมัยก่อนให้ได้พบเห็น คือ มีเรือนที่มีใต้ถุน (ตัวบ้านที่มีใต้ถุนสูง) และยุงข้าว ภายในบริเวณบ้าน 2. การสร้างพื้นที่สาธารณะชุมชน คือ ศูนย์การเรียนรู้ ศูนย์สตรีกลุ่มแม่บ้าน ตลาดนัดโรงเรียน วัด ในพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่สำคัญ คือ ศูนย์การเรียนรู้ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมในชุมชนและใช้เงินจากเงินกองกลางของหมู่บ้าน ที่ได้มาจากดอกเบี้ยเงินฝาก ค่าปรับสมาชิก เป็นต้น โดยชุมชนใช้พื้นที่ของศูนย์เรียนรู้นี้ในการประชุมเงินกองทุนหมู่บ้าน เปิดธนาคารชุมชนประจำเดือน รวมถึงการใช้พื้นที่เมื่อคนในชุมชนต้องการจัดงาน เช่น งานแต่งงาน เป็นต้น

2.4 ระบบความคิด และความเชื่อในชุมชน

หมู่บ้านป่าจ้อยอยู่บนพื้นฐานของสองศาสนากำกับ คือ ศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ และ วัฒนธรรมของชาติพันธุ์ที่หลากหลาย แต่เมื่อมีกิจการงานหมู่บ้านทุกคนต่างให้ความช่วยเหลือกันดี เช่น งานศพทั้งแบบพุทธและแบบคริสต์ ทุกคนหมู่บ้านไม่ว่านับถือศาสนาใดก็ต่างเข้าร่วมพิธี เพียงแต่ไม่ปฏิบัติพิธีตามธรรมเนียมของศาสนาอื่น รวมถึงมาบ่นสวดมนต์ซึ่งแต่ละศาสนาพิธีจัดการปลงศพที่แตกต่างกัน เพื่อป้องกันความขัดแย้ง จึงได้มีการจัดสรรพื้นที่ โดยแบ่งด้านหน้าเป็นพิธีพุทธ ซึ่งใช้วิธีการเผา และ ด้านหลัง เป็นพิธีแบบคริสต์ซึ่งใช้วิธีการฝัง

²⁴ นิตยา โพธิ์นอก, *แนวทางการปฏิรูปเพื่อการพัฒนาประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญกลางแปลง*, กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2557, 449 - 450.

²⁵ อังคณา บุญสิทธิ์, *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับวัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทในท้องถิ่นไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549, 12.

²⁶ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ และคณะ, *ความเปลี่ยนแปลง “ชนบท” ในสังคมไทยประชาธิปไตย บนความเคลื่อนไหว*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2558, 395 - 396.

²⁷ แปลโดยผู้เขียน, “บ้านที่เป็นต้นตระกูลของประชากรรุ่นแรกที่เข้าอาศัยในหมู่บ้าน”.

ในความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ชาวพุทธในชุมชนป่าจี้ยังมีความเชื่อเรื่องบุญกรรม และการนับถือผี ซึ่งทุกปีมีพิธีการเลี้ยงผีในช่วงก่อนฤดูทำนา (มิถุนายน - กรกฎาคม) โดยจะมีพิธีกรรม คือ ฝายใหญ่ คือ ฝายขุนคอง ซึ่งจะแบ่งสาขาการใช้น้ำจำนวน 17 หมู่บ้าน และหมู่บ้านป่าจี้ก็เป็นหมู่บ้านใช้น้ำจากฝายขุนคองเช่นกัน แก่ฝายของแต่ละหมู่บ้านจะเก็บเงินจากคนที่ใช้ประโยชน์จากเหมืองฝายทั้ง 17 หมู่บ้านเป็นเงินจำนวน 30,000 บาท และไปซื้อควาย 1 ตัว และประกอบพิธีกรรมโดยแบ่งควายออกเป็น 17 ส่วน และแก่ฝายแต่ละหมู่บ้านจะเป็นตัวแทนของหมู่บ้านประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี โดยมีความเชื่อว่า ฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาล พืชผลจะอุดมสมบูรณ์²⁸

ส่วนความเชื่อทางศาสนาคริสต์ ในหมู่บ้านป่าจี้มีผู้นับถือศาสนาคริสต์นิกายโปแตสแตนท์อยู่รวมกันในปีอกโบสถ์(คัมโบสถ์คริสต์จักรหัวริน) มีการประกอบศาสนพิธีทุกวันอาทิตย์โดย นักบุญผู้เผยแพรศาสนา เรียกว่า ศิษยาภิบาล เป็นผู้นำในการประกอบศาสนพิธี

นอกจากเรื่องความเชื่อศาสนาแล้วผู้คนในหมู่บ้านมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ซึ่งมาตั้งชุมชนอยู่เพื่อใช้น้ำในการทำเกษตรกรรมตั้งแต่ในอดีตตามประวัติศาสตร์การสร้างชุมชนจะสร้างในพื้นที่ลุ่มน้ำ ทำให้ผู้คนมีน้ำซึ่งมาจากหลายเผ่าพันธุ์ได้อยู่อาศัย และก่อเกิดภูมิปัญญา ระบบวัฒนธรรมและจารีตประเพณี มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น มีความเข้าใจเห็นอกเห็นใจกัน เนื่องจากมีความเข้าใจในระบบภูมิศาสตร์ร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนลุ่มน้ำขานมีความเกี่ยวพันใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูล มีความร่วมมือร่วมใจ ในละแวกบ้านเดียวกันมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ โดยจะรวมตัวกันและจัดเป็นหมวดหมู่ขนาดเล็กเพื่อคอยช่วยเหลือกัน และจัดการร่วมกันในเรื่องต่างๆ

สิ่งสำคัญซึ่งทำให้ชุมชนป่าจี้มีความเป็นอันหนึ่งเดียวกันแม้สมาชิกในหมู่บ้านจะมีความหลากหลายทั้งทางด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนาคือ ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของคนชุมชนป่าจี้ และปฏิบัติต่อกันฉันท์เครือญาติ การบริหารกิจการของหมู่บ้านดำเนินการโดยประชาคมหมู่บ้านผ่านระบบกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่ชาวบ้านให้ความไว้วางใจและกรรมการหมู่บ้านเป็นคนที่มีความรู้ความเข้าใจในพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นอย่างดี จากการสังเกตการณ์ของผู้เขียนซึ่งได้ลงพื้นที่ และสังเกตการณ์ถึงวิถีชีวิตของชาวบ้าน พบว่า ในหมู่บ้านป่าจี้ประชากรส่วนใหญ่มักมีอาชีพเกษตรกรรม กรรมการหมู่บ้านสามารถอาศัยช่วงที่ว่างเว้นจากการทำเกษตรกรรม มาดำเนินการกิจการของหมู่บ้านซึ่งมิได้มีอาชีพลื่นจ้างแต่อย่างใด หรือในช่วงที่หมู่บ้านมีพิธีการสำคัญ เช่น งานศพ ในพิธีปลงศพแม้จะเป็นวันเวลาในเวลาราชการชาวบ้านก็ยังเข้าร่วมงานอย่างหนาแน่น แสดงให้เห็นว่า ในระบบคิดพื้นฐานของประชากรหมู่บ้านนั้น มีความตระหนักถึงการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการกิจการใด ๆ ของหมู่บ้านอย่างเรียบร้อยดี ซึ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนป่าจี้ในการที่จะสามารถจัดการสิ่งต่าง ๆ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านป่าจี้

3. “เข้ากั้ว” ธรรมนูญชุมชนหมู่บ้านป่าจี้ ตำบล พุงสะโตก อำเภอสันป่าตอง จังหวัด เชียงใหม่

ความหมายของ “ธรรมนูญ” ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 หมายถึง กฎหมายที่จัดระเบียบองค์กร เมื่อรวมกับคำว่า “ชุมชน” หมายถึง กฎหมายที่มีขึ้นเพื่อจัดระเบียบในชุมชนและในแต่ละพื้นที่ที่มีการใช้กฎหมายที่แตกต่างกันไป เช่น การใช้ธรรมนูญชุมชนในสังคมชนบทนั้นจะตั้งอยู่ในบริบทของประเพณี ระบบศีลธรรม ตลอดจนความเชื่อพื้นฐานทางวัฒนธรรมประกอบด้วย ซึ่งธรรมนูญชนบทถือเป็นความคิดแบบสารัตถะนิยม คือ การนำคุณค่าดั้งเดิมของตัวเองมาสร้างธรรมนูญซึ่งอิงอยู่กับบริบททางชุมชนและสายสัมพันธ์ทางอำนาจในชุมชนด้วย²⁹

²⁸ นายคำ บุญเป็ง, แก่ฝายบ้านป่าจี้, 5 พฤศจิกายน 2560.

²⁹ เกษียร เตชะพีระ, “อ่าน ขาวนาการเมือง”, วารสารฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 15 (ฉบับที่ 1), มกราคม – มิถุนายน 2560, 38.

3.1 ความเป็นมา

ธรรมนูญชุมชน³⁰ แต่เดิมนั้นไม่ได้มีชื่อเรียก แต่เป็นกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านที่ใช้ร่วมกัน เริ่มมาจากการการรณรงค์การแก้ไขปัญหายาเสพติดในปี พ.ศ. 2546 ซึ่งในขณะนั้น หมู่บ้านป่าจี้ถึงประกาศเขตหมู่บ้านยาเสพติดเป็นสีแดง หมายถึง พื้นที่เฝ้าระวังมากได้แก่ หมู่บ้านหรือชุมชนที่ยังมีปัญหาในเกณฑ์สูงซึ่งยังมีผู้ค้าหรือ ผู้เสพยาเกินกว่าเกณฑ์ปกติ³¹ และทางรัฐบาลสมัยนั้นได้มีมาตรการปราบปรามยาเสพติดอย่างเข้มแข็ง³² โดยมีโครงการ “ชุมชนเข้มแข็ง” ในการสร้างเครือข่าย มวลชนสัมพันธ์ อำเภอสันป่าตอง ในกรณีนี้ป้องกันยาเสพติด มีอาสาสมัครพลังแผ่นดิน ออกตรวจเวรยามหมู่บ้าน และมีมาตรการในการจัดการยาเสพติดในหมู่บ้าน

“ในเริ่มแรกพ่อหลวงหื้อโอกาสเป็นมารายงานตัวกับพ่อหลวงก่อน ตอนนั้นมีประมาณร้อยปายคนได้เสร็จแล้วพ่อหลวงก็พาเป็นไปบำบัด กำนันมีคนที่บ่ยอมมา บ่หื้อความร่วมมือ พ่อหลวงมายับได้ทีหลัง เฮาเลยเริ่มก็คิดว่าต้องมาตรการบางอย่าง เลยมีประชุมกรรมการหมู่บ้าน ละเฮาก็กำ “เข้ากำ” (ธรรมนูญชุมชน)³³

นอกจากในเรื่องของการประกาศเขตพื้นที่สีแดงแล้ว การทำให้ธรรมนูญชุมชนสามารถบังคับได้อย่างเป็นรูปธรรมนั้น หมู่บ้านป่าจี้ได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลตำบลทุ่งสะโตกส่งเสริมความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเนื่องจากหมู่บ้านป่าจี้มีพื้นที่ที่ประกอบด้วยชุมชนลุ่มน้ำขาน โดยทางราชการได้ให้ความรู้ในเรื่องระเบียบข้อกฎหมายในกรณีที่มีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยได้รับความร่วมมือจากฝ่ายปกครองอำเภอสันป่าตอง ปลัดอำเภอผู้ประสานงานตำบลให้ความรู้ด้านวิธีปฏิบัติสำหรับกฎ ระเบียบของการปกครองหมู่บ้านกับผู้นำชุมชน³⁴ ซึ่งช่วยส่งเสริมให้กฎหมายที่ออกโดยหมู่บ้านมีประสิทธิภาพและบังคับใช้ได้จริง

ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ คำ หรือ กรรม คือ ความเชื่อตามคติชาวพุทธ หลักคำสอนเรื่องกรรม นับว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงลักษณะพิเศษของพุทธ พระพุทธเจ้าสอนให้เชื่ออำนาจของผลกรรมของตนเองว่าเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ และเป็นสิ่งจำแนกสรรพสัตว์ให้แตกต่างกัน หรือเรียกกันว่า “กรรมลิขิต” ซึ่งในหมู่บ้านป่าจี้นอกจากจะมีประชากรนับถือศาสนาพุทธแล้ว ยังมีประชากรที่นับถือศาสนาคริสต์ รวมถึงความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ทุกคนต่างยอมรับพิธีการ “เข้ากำ”

3.2 ลักษณะเฉพาะของธรรมนูญชุมชนหมู่บ้านป่าจี้

ธรรมนูญชุมชน คือ มาตรการการลงโทษผู้กระทำความผิดภายในหมู่บ้านป่าจี้โดยมีบทลงโทษคือ ตัดน้ำประปาและ ไฟฟ้าเป็นเวลา 2 ปี โดยผ่านการดำเนินคณะกรรมการหมู่บ้านแต่ภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงบทลงโทษเนื่องจากมีความรุนแรงเกินไป จึงเปลี่ยนเป็นการถูกขับออกจากการเป็นสมาชิกหมู่บ้านเป็นเวลา 2 ปี คือ ถูกขับออกจากสมาชิก ฌาปนกิจหมู่บ้านรวมถึงการไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน ในหมู่บ้านชนบท กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านเป็นสวัสดิการที่สำคัญ เป็นกองทุนที่จัดให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และครอบครัวทำบุญร่วมกันในการสงเคราะห์ศพสมาชิก

³⁰ ข้อมูลจากการที่ผู้เขียนลงพื้นที่สัมภาษณ์และถูกกล่าวถึง, นายคำ บุญเป็ง แก่ฝ่ายบ้านป่าจี้, 5 พฤศจิกายน 2560.

³¹ พ่อหลวงอนุรักษ์ วงศา, ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านป่าจี้, 15 พฤศจิกายน 2560.

³² พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านจี้, วันที่ 10 มกราคม 2561.

³³ แปลโดยผู้เขียน, “เริ่มแรกพ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) ให้โอกาสเขามารายงานตัวกับพ่อหลวงก่อน ตอนนั้นมีประมาณร้อยกว่าคน จากนั้นพ่อหลวงก็พาเขาไปบำบัด ที่นี้มีคนที่บ่ยอมมา ไม่ให้ความร่วมมือ พ่อหลวงมายับได้ทีหลัง เราเลยเริ่มคิดว่าต้องมีมาตรการบางอย่าง เลยมีการประชุมกรรมการหมู่บ้าน จากนั้นก็มี “เข้ากำ””.

³⁴ สืบค้นจาก <http://www.thungsatok.go.th/travel-detail.php?id=126>

ในการบังคับใช้ธรรมนูญชุมชน จะบังคับใช้กับการกระทำความผิดอาญา และคดีอื่น ๆ ซึ่งต้องผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการหมู่บ้านก่อน ตามคำบอกเล่าของ พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มการใช้ธรรมนูญชุมชนในหมู่บ้าน ได้ความว่า

“ตอนแรกตัดน้ำ ตัดไฟน้อ กำนี้มันแรงเกิน เพราะเขาตัดน้ำ ตัดไฟ มันโดนกันทั้งบ้าน บางคนบ่นได้ยะ หยั่งผิดโดนไปโดย เลยเปลี่ยนเป็นข้อออกจากสมาชิก”³⁵

ในส่วนถึงการรับรู้ถึงการกระทำความผิดนั้น ผู้เขียนได้สอบถามผู้ใหญ่บ้านได้ความว่า ในหมู่บ้านชนบทที่อาศัยกันอยู่ จะมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันและรู้จักกันเป็นอย่างดี โดยเฉพาะผู้นำหมู่บ้านจะรู้จักลูกบ้านทุกคน

“เป็นตังจะฮู้กันหมดนะ บางเต๊อป้อแม่เขานะเต๊มาบอกป้อหลวง เสร็จแล้วกรรมการเป็นจะมีสมุดบัญชีของเป็น สมัยก่อนตั๊ยงี้จักกันตักน้ำประปา กรรมการประปาหมู่บ้านเป็นกตังจะฮู้กันละก่จอลงสมุดไว้ว่าไผ วันดีเต้าไค”

เห็นได้ว่า ในความสัมพันธ์อันใกล้ชิดต่อกันของคนในชุมชน ส่งผลดีในการที่สมาชิกในชุมชนคนอื่น ๆ สามารถร่วมกันคอยสอดส่องพฤติกรรมของสมาชิกในหมู่บ้านอีกทางหนึ่งด้วยอีกทั้งชาวบ้านมีความรู้เข้าใจถึงปัญหาส่วนรวมของหมู่บ้านที่ต้องได้รับการแก้ไขปัญหาทำให้ชาวบ้านยอมรับธรรมนูญชุมชนเป็นกฎของหมู่บ้าน

“การใช้ธรรมนูญชุมชนถือเป็นเรื่องของส่วนรวมของหมู่บ้าน ความผิดทั่วไปก็เป็นเรื่องที่เราต้องรับโทษอยู่แล้วตามกฎหมาย”³⁶

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ได้ปฏิเสธการบังคับใช้กฎหมายรัฐ การกระทำความผิดตามที่กฎหมายรัฐบัญญัติไว้ ผู้กระทำความผิดในชุมชนก็ต้องรับผิดชอบตามกฎหมายรัฐ ซึ่งที่จะต้องพิจารณาคือ แล้ว “ธรรมนูญชุมชน” ซึ่งเป็นมาตรการอย่างหนึ่งที่มีการบังคับใช้ในหมู่บ้าน มีสถานะเป็นกฎหมายอย่างไรหรือไม่ สิ่งที่ต้องพิจารณาเป็นลำดับแรก คือ ต้องนิยามความหมายว่า กฎหมาย คืออะไร ? ซึ่งในทรรศนะของปัจเจกซึ่งไม่จำกัดเฉพาะแต่นักกฎหมายเท่านั้น หลายคนมักจะมองว่า “กฎหมาย” คือกฎหมายรัฐซึ่งตรามาจากสภานิติบัญญัติเท่านั้น³⁷ ซึ่งเป็นการให้คำนิยามของคำว่า “กฎหมาย” อย่างไม่รอบทิศ เนื่องจากกฎหมายรัฐที่มีความเป็นเอกภาพ (Unity of Law) อาจขัดแย้งกับ ระบบคุณค่าภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีของพื้นที่ ที่แต่ละแห่งมีบริบทพื้นที่ที่แตกต่างกันโดยเฉพาะในชนบท เช่น กฎหมายในเรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนผู้พึ่งพาทรัพยากรนั้นมีร่วมมือกันออกแบบกฎกติกา อย่างไร ๆ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนได้มีการศึกษาของเอลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) พบว่าการออกแบบกลไกบริหารทรัพยากรร่วมของชาวบ้านช่วยให้การจัดการทรัพยากรนั้นมีประสิทธิภาพที่ดี ในขณะที่การบังคับใช้กฎกติกาที่มาจากภายนอก เช่น กฎหมายบางครั้งอาจส่งผลให้คนในชุมชนร่วมมือกันโดยสมัครใจน้อยลง³⁸ และในที่สุดทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีจุดยึดถือเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันถูกลดทอนคุณค่าลง

³⁵ แปลโดยผู้เขียน, “ตอนแรกตัดน้ำ ตัดไฟ ที่นี้มันรุนแรงเกินไป เพราะเราตัดน้ำ ตัดไฟ เต๊อดร้อนกันทั้งบ้าน บางคนไม่ได้ทำอะไรผิดก็โดนไปด้วย เลยเปลี่ยนเป็นถูกขับออกจากสมาชิกของหมู่บ้าน”, พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ, อดีตผู้ใหญ่บ้านป่าจี้, 10 มกราคม 2561.

³⁶ พ่อหลวงอนุรักษ์ วงศา, ผู้ใหญ่บ้านป่าจี้คนปัจจุบัน, 15 พฤศจิกายน 2560.

³⁷ อานันท์ กาญจนพันธุ์, วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา, 80.

³⁸ สฤณี อาชวานันทกุล, เอลินอร์ ออสโตรม กับปัญญาประดิษฐ์ของชุมชน, มูลนิธิสีเขียวสถาบันพระปกเกล้า, สืบค้นวันที่ 15 มิถุนายน 2561, จาก <http://www.web.greenworld.or.th/columnist/ecosaveworld/1419>

“กฎหมาย” ในทัศนะของเดวิด เอ็ม เองเกล (David M. Engel)³⁹ อธิบายว่า การจะมองหามหากฎหมายอยู่ที่ใด ควรพิจารณาจากสิ่งที่ยื่นนอกเหนือจากกฎหมายในหนังสือด้วย (Black letter Law) เนื่องจาก กฎหมายไม่ได้พบแต่เพียง ในประมวลกฎหมาย พระราชบัญญัติ กฎ หรือ ระเบียบที่ออกโดยรัฐเท่านั้น แต่ยังพบกฎหมายในระดับภูมิปัญญาและความเชื่อของชาวบ้านด้วยสอดคล้องกับ สมชาย ปรีชาศิลปกุล⁴⁰ ได้ให้ความเห็นว่า ในทุกสังคมนั้นมีกฎเกณฑ์อื่น ๆ นอกจากกฎหมายของรัฐ ที่สามารถนำไปปฏิบัติใช้จริง ดังนั้นแล้ว จึงไม่อาจที่จะพิจารณาเฉพาะแต่กฎหมายรัฐแต่ควรคำนึงถึงกฎเกณฑ์อื่น ๆ ที่มีในสังคมนั้นๆ ด้วย หากใช้หลักการของเองเกลและสมชายในการอธิบายถึงความหมายและขอบเขตของกฎหมาย อาจกล่าวได้ว่า กฎหมายมีอยู่ในทุกสังคมอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมือง หรือ สังคมชนบทล้วนมีกฎหมายที่อยู่ในสังคมนั้น ดังนั้นแล้ว *ธรรมนุญชุมชน* จึงมีสถานะเป็นกฎหมายซึ่งรัฐควรคำนึงและให้ความสำคัญ ในการเป็นกฎหมายอื่น ๆ นอกจากกฎหมายของรัฐที่ดำรงอยู่ในสังคม

3.3 กรณีตัวอย่าง การจัดการข้อพิพาท โดยผู้นำชุมชนและกรรมการของหมู่บ้านป่าจี้

คดียาเสพติด

ในคดียาเสพติด เป็นคดีที่เป็นหมุดหมายสำคัญที่ทำให้เกิดกฎหมายในชุมชนอย่าง “ธรรมนุญชุมชน” โดยชุมชนมองว่า การยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดเป็นการกระทำที่ร้ายแรงที่สุด โดยการบังคับใช้ธรรมนุญชุมชนในหมู่บ้านของคนติดยาเสพติดนั้น จากการสัมภาษณ์พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ ซึ่งขณะนั้น ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและ เป็นผู้เริ่ม “ธรรมนุญชุมชน” ในหมู่บ้าน ซึ่งผู้เขียนได้สอบถามถึงกระบวนการขั้นตอนในการบังคับใช้ “ธรรมนุญชุมชน” ในคดียาเสพติด ได้ความว่า

“ ถ้าเห็นได้ว่าเขายุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ก่ต้องโดนเข้ากำ (ธรรมนุญชุมชน)”⁴¹

ในการนี้ผู้เขียนได้สอบถามต่อว่า ในการที่จะบังคับใช้ธรรมนุญชุมชนนั้น มีข้อพิสูจน์อย่างไรว่า บุคคลผู้นั้นยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดจริง ซึ่งได้ความว่า การบังคับใช้ธรรมนุญชุมชนนั้น เริ่มนับตั้งแต่ออกมาจากการเสร็จสิ้นกระบวนการความโดยกฎหมายของรัฐ คือ หากเป็นที่สุดแล้วว่าคนในหมู่บ้านกระทำความผิด และเข้าสู่กระบวนการทางอาญาจนแล้วเสร็จตามคำพิพากษาของศาล ซึ่งเป็นที่รับรู้กันในหมู่บ้าน เนื่องจาก โดยมากคนในหมู่บ้านที่กระทำความผิดในคดียาเสพติด หลังออกมาจากทัณฑสถาน ก็มักจะกลับมายังบ้านเกิดของตน เนื่องจากยังไม่มีเป้าหมายที่แน่ชัดว่าจะทำอะไรต่อไป ซึ่งคล้ายกับการกลับมาตั้งหลักก่อน⁴²กรรมการหมู่บ้านซึ่งเป็นสมาชิกในหมู่บ้านก็จะทราบเองว่าบุคคลผู้กระทำความผิดดังกล่าวนี้เพิ่งออกจากคุก จากนั้นแล้วก็ทำบันทึกไว้ว่า บุคคลผู้นั้นคือ ใคร อยู่บ้านหลังใด และเริ่มนับเวลาสองปีตั้งแต่วันที่นั้น

เมื่อพ้นเวลาสองปีหลังจากถูกบังคับใช้มาตรการนี้ การที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกอีกครั้ง จะมีเงื่อนไขพิเศษสำหรับสมาชิกชุมชนที่กระทำความผิดคดียาเสพติดและถูกบทลงโทษตามธรรมนุญชุมชนบังคับแล้วเสร็จคือ ต้องเสียเงินซึ่งคล้ายกับการต่อสมาชิกจำนวน 2,000 บาท ซึ่งโดยปกติสำหรับบุคคลทั่วไป การเข้าสมาชิกหมู่บ้านจะไม่เสียเงิน

เห็นได้ว่า การจะบังคับใช้ธรรมนุญชุมชนสำหรับผู้กระทำความผิดในคดียาเสพติดนั้น มีกระบวนการในการไตร่ตรองว่าบุคคลผู้เป็นสมาชิกของหมู่บ้านนั้นกระทำความผิดจริง ซึ่งเป็นตามหลักการของการที่จะต้องสันนิษฐานว่า จำเลยไม่มีความผิดจนกว่าจะได้รับการพิสูจน์ว่ากระทำความผิดจริง โดยธรรมนุญชุมชนจะถูกบังคับใช้ต่อผู้กระทำ

³⁹ David M. Engel, “Globalization and Legal consciousness”, *วารสารนิติสังคมศาสตร์*, ปีที่ 5 (ฉบับ 1), 2555, 1-2.

⁴⁰ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, *นิติศาสตร์ไทยเชิงวิพากษ์*, 53.

⁴¹ แปลโดยผู้เขียน, “ถ้าเห็นได้ว่าเขายุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ก่ต้องโดนเข้ากำ (ธรรมนุญชุมชน)”.

⁴² พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านป่าจี้, 6 ธันวาคม 2560.

ความผิดภายหลังจากรับโทษตามกฎหมายรัฐแล้วเสร็จ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ไปในตัวว่า สมาชิกชุมชนผู้นั้นได้มีการกระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดจริงและบังคับใช้ธรรมนุญชุมชนต่อไป

คดีเกี่ยวกับการทำลายหรือ ทำให้สมบัติส่วนรวมเสียหายหรือ ทำให้ใช้ไม่ได้ไม่สมประโยชน์

ในหมู่บ้านบริบทหมู่บ้านป่าจี้ มีทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นสมบัติสาธารณะอย่าง ฝายน้ำป่าจี้ โดยหมู่บ้านป่าจี้เป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกับลำน้ำขานซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญ แม่น้ำขานมีต้นกำเนิดอยู่บนเทือกเขาบริเวณแม่ขานใหญ่ อำเภอสะเมิง ไหลผ่านทุ่งนาบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอสันป่าตองมาบรรจบแม่น้ำปิงบริเวณ อำเภอสันป่าตอง ครอบคลุมพื้นที่อำเภอม่วง อำเภอสันป่าตอง และอำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ และเกิดเป็นชุมชนในพื้นที่ที่เป็นชุมชนลุ่มน้ำและชาวบ้านเป็นผู้จัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองคือ ฝายป่าจี้ ซึ่งกินพื้นที่ชลประทานกว่า 4,231 ไร่⁴³

ฝายน้ำป่าจี้นอกจากเป็นฝายน้ำสาธารณะที่ใช้ร่วมกันแล้ว ยังมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำในจังหวัดเชียงใหม่ คือ ลุ่มน้ำขาน ซึ่งอุดมไปด้วย วัฒนธรรม ความเชื่อของพื้นที่ลุ่มน้ำและมีบทลงโทษแก่ผู้กระทำความเสียหายอย่างใด ๆ ต่อฝายน้ำตั้งแต่ในอดีตตามกฎหมายมัยราชศาสตร์การกระทำความผิดที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อพื้นที่ที่มีความสำคัญเช่น การซื้อตปลา หรือ ถักน้ำเข้าแปลงเกษตรกรรมของตนเอง⁴⁴ ถือเป็นความผิดที่เกิดแก่กรณีการสร้าง ความเสียหายต่อทรัพยากรส่วนรวมของหมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อจิตใจด้วยดังนั้นผู้กระทำความผิดในลักษณะดังกล่าวก็จะถูกพิจารณาโทษตามธรรมนุญชุมชน

ในส่วนของการจัดการใช้น้ำจากฝายป่าจี้ ซึ่งผู้เขียนได้สอบถามแก่ฝ่ายถึงสถานการณ์ของการใช้น้ำที่ทำให้ใช้น้ำได้ไม่สมประโยชน์ เช่น การลักลอบกักน้ำเข้าแปลงเกษตรกรรมของตน พบว่า สถานการณ์การใช้น้ำในปัจจุบันของหมู่บ้านป่าจี้ นั้น ไม่พบปัญหาการใช้น้ำแต่อย่างใดเนื่องจากเหตุปัจจัยของขนาดพื้นที่ในการทำการเกษตรลดลงจากในอดีต⁴⁵แม้อาชีพของคนส่วนใหญ่ในชุมชน คือ เกษตรกร แต่ในปัจจุบัน กลุ่มหนุ่มสาววัยทำงานในหมู่บ้านหันไปทำงานในเมืองมากขึ้น ทำให้แหล่งน้ำเพียงพอต่อแปลงเกษตรกรรมที่มีในหมู่บ้าน จึงไม่เคยมีการบังคับใช้ธรรมนุญชุมชนกับเรื่องของการลักน้ำ

จากกรณีคดีที่มีการบังคับใช้ธรรมนุญชุมชนในคดีเกี่ยวกับสมบัติสาธารณะส่วนรวม และเป็นข้อกำหนดในการห้ามให้สมาชิกในชุมชนกระทำการให้เกิดความเสียหายอย่างใด ๆ กับทรัพย์สินส่วนรวมนั้น เป็นการกำหนดข้อบังคับเพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดอนาคต แม้ว่าแนวโน้มในการใช้น้ำของชุมชนจะลดลง และยังไม่เคยปรากฏการกระทำความผิดลักษณะดังกล่าว แต่การสร้างข้อกำหนดดังนี้ แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านชุมชนป่าจี้ให้ความสำคัญกับทรัพย์สินส่วนรวมและมีความตระหนักรู้ร่วมกันถึงการรักษาสถิติส่วนรวมของชุมชน

คดีครอบครัว

ในการจัดการปัญหาเรื่องครอบครัวในหมู่บ้านป่าจี้ พบว่า ยังคงมีการจัดการความขัดแย้งโดยผู้นำชุมชนเมื่อเกิดปัญหาชาวบ้านเลือกที่จะมาหาผู้ใหญ่บ้านก่อน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชนบทที่ชาวบ้านให้ความสำคัญและไว้วางใจผู้นำชุมชนในการที่เป็นบุคคลที่เป็นตัวกลางในการจัดการความขัดแย้งจากคำบอกเล่าของพ่ออุทัย ชุมใจ⁴⁶ เมื่อครั้งยังเป็น

⁴³ พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน*, 119-134.

⁴⁴ นายคำ บุญเป็ง, แก่ฝายบ้านป่าจี้, วันที่ 5 พฤศจิกายน 2560.

⁴⁵ นายคำ บุญเป็ง, แก่ฝายบ้านป่าจี้, วันที่ 5 พฤศจิกายน 2560.

⁴⁶ พ่อหลวงอุทัย ชุมใจ, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านป่าจี้, 10 มกราคม 2560.

ผู้ใหญ่นั้น พบว่า มีหลายครั้งที่สามี ภรรยาพากันมาหาพ่อหลวง เพื่อต้องการที่จะให้พ่อหลวงดำเนินการเรื่องฟ้องศาล ในคดีหย่าร้าง แต่พ่อหลวงได้ใช้วิธีการไกล่เกลี่ย และ ช่วยหาทางออกให้คู่สามี ภรรยาที่ตกลงกันไม่ได้

“ เป็นมาขอหื้อพ่อหลวงพาไปหย่า ป้อแม่มะอึงลูกหลานมาจ้วยเก็บของ ป้อหลวงเลยบอกป้อแม่ว่า ขอลองหื้อเขาได้อู้กันหมก้า ถ้าอู้กันบู้เรื่องแต่ๆ ป้อหลวงเนี่ยจะเป็นคนชนคร้วไปส่งหื้อตั่วบ้าน ปะเดวนี้ก้า ช้อนรถเครื่องโดยกันขึ้นล่อง ๆ ”⁴⁷

หรือในอีกหนึ่งเหตุการณ์จากคำบอกเล่าของพ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ⁴⁸ว่า มีครั้งหนึ่งที่หญิงสาวในหมู่บ้านมาพบพ่อหลวงพร้อมกับแม่ เนื่องจากถูกติฉินนินทาในหมู่บ้าน เรื่องคบชู้กับสามีคนอื่น เมื่อได้ความพ่อหลวงก็ได้ช่วยเหลือไกล่เกลี่ย และได้ความว่า หญิงสาวถูกใส่ร้ายเนื่องจาก ภรรยาของสามีคนนั้นเกิดความหึงหวง เนื่องจากสามีของตนมีท่าทีชอบพอหญิงสาวคนดังกล่าว แต่หญิงสาวคนนั้นไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับฝ่ายชายเลย

“ ป้อหลวงหื้อเป็นเขียนจดหมายขอโทษแล้วหื้อเลิกแล้วต่อกัน ละกัสั่งห้ามบ่หื้อป้อจายเข้าใกล้ฝ่ายหญิง เขาก็ว่า ครับ ๆๆ ”⁴⁹

จากเหตุการณ์ทั้งสองที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการความขัดแย้งในครอบครัว มีข้อสังเกต คือ ผู้ใหญ่นั้นที่ทำหน้าที่ในการประนีประนอมหรือตัดสินเมื่อมีกรณีพิพาทหรือละเมิดกฎหมายของหมู่บ้านนั้นถือว่ามิมีบทบาทสำคัญในกระบวนการไกล่เกลี่ยเนื่องจากการไกล่เกลี่ยที่ทำให้ข้อพิพาทยุติ มิใช่จะเป็นบุคคลใดก็สามารถทำได้ แต่ต้องเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ซึ่งโดยปกติคือ ผู้นำชุมชน

จะเห็นได้ว่าในแต่ละไม่ว่าจะเป็นคดีที่ถูกพิจารณาโดยใช้ธรรมเนียมชุมชนหรือ ลักษณะของการไกล่เกลี่ยเพื่อจัดการข้อพิพาท บุคคลที่มีความสำคัญคือ พ่อหลวง ซึ่งมีบทบาทมากที่สุด พ่อหลวงเปรียบเสมือนฟันเฟืองสำคัญ ในการไกล่เกลี่ยหรือการบังคับใช้กฎหมายชุมชนล้วนต้องอาศัยบุคคลที่เป็นตัวกลาง และเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพ และชาวบ้านมีความเกรงอกเกรงใจ จึงจะทำให้การจัดการข้อขัดแย้งและรักษาความสงบเรียบร้อยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

4. สภาพการบังคับใช้

จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ศึกษาพฤติกรรมของคนในชุมชน เมื่อมีกิจกรรมชุมชน เช่น ในวันเปิดธนาคารของหมู่บ้านประจำเดือน และในงานศพรวมไปถึงการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในเชิงลึก และในลักษณะชวนคุยกับคนหมู่บ้าน พบว่าสภาพบังคับชุมชนของชุมชนที่มีต่อผู้กระทำความผิดตามธรรมเนียมชุมชน สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้ คือ

⁴⁷ แปลโดยผู้เขียน, “เขามาขอให้พ่อหลวงพาไปหย่ากัน ครอบครัวของฝ่ายหญิงมาจากลำพูนเพื่อมาขนของพ่อผู้หญิงกลับบ้าน พ่อหลวงจึงช่วยไกล่เกลี่ยบอกกับครอบครัวฝ่ายหญิงว่า ให้พวกเขาเองคุยกันอีกสักครั้ง ถ้าพูดไม่รู้เรื่องกันจริง ๆ พ่อหลวงจะเป็นคนขนของพวกเขากลับบ้านเอง ตอนนีเฮอร์ ชีรถมอเตอร์ไซค์ไปไหนมาไหนด้วยกันตลอด”.

⁴⁸ พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านป่าจี้, วันที่ 10 มกราคม 2560.

⁴⁹ แปลโดยผู้เขียน, “พ่อหลวงให้เขาเขียนจดหมายขอโทษแล้วให้เลิกแล้วต่อกัน และสั่งห้ามไม่ให้ผู้ชาย (สามี) เข้าใกล้ฝ่ายหญิง เขาก็ตอบตกลง”.

4.1 แบบเป็นทางการ

หมายถึง สมาชิกในชุมชนที่มีการพิสูจน์แล้วว่า ได้กระทำความผิดตามธรรมนูญชุมชน ถูกการขับออกจากสมาชิกหมู่บ้านเป็นเวลา 2 ปี ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านมีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร คือ จดรายละเอียดไว้ในสมุดบัญชีของกรรมการหมู่บ้านในหมู่บ้านป่าจี้ที่ผู้เขียนได้ทำการศึกษาในส่วนของข้อพิพาทในหมู่บ้าน และการบังคับใช้ธรรมนูญชุมชนในหมู่บ้านนั้น เป็นลักษณะของการมีกลไกและเครือข่ายเพื่อดำเนินการใช้กฎนี้ในชุมชน โดยให้อำนาจคณะบุคคลในการบังคับใช้กฎนี้ กล่าวคือ การบังคับใช้ธรรมนูญชุมชนหรือการเข้ากั้วต่อผู้กระทำความผิดในหมู่บ้านนั้นจะพิจารณาผ่านกรรมการหมู่บ้าน โดยไม่ได้บังคับใช้กับทุกความผิดที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งได้แก่คณะกรรมการหมู่บ้าน ได้แก่บุคคลในหมู่บ้านดังต่อไปนี้

1. ผู้นำชุมชน คือ พ่อหลวงเป็นบุคคลสำคัญที่สุด เนื่องจากการจะทำให้กฎของหมู่บ้านเป็นที่ยอมรับและเข้มแข็ง ต้องอาศัยอำนาจพระเดช พระคุณของพ่อหลวงด้วย ความเป็นภาวะผู้นำนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้กิจการของหมู่บ้านราบรื่นไปได้ด้วยดี ซึ่งต้องอาศัยความเชื่อมั่นจากสมาชิกในชุมชน โดยพ่อหลวงจะเป็นประธานกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งทำหน้าที่ในการเรียกประชุมกรรมการหมู่บ้าน เมื่อมีกิจการของหมู่บ้านที่ต้องการอาศัยการปรึกษาหารือ เช่น เรื่องการจัดกิจกรรมสำคัญในหมู่บ้าน อีกทั้ง ความเป็นผู้นำของพ่อหลวงตามกฎหมายรัฐ(ท้องถิ่น) พ่อหลวง ถือเป็นตัวแทนของรัฐในการที่จะถ่ายทอดคำสั่งจากอำเภอมานับปฏิบัติในหมู่บ้านเมื่อมีการประชุมประจำเดือนของอำเภอ⁵⁰

2. ผู้นำหมวดฝ่าย เนื่องจากในหมู่บ้านป่าจี้ยังคงมีการใช้ระบบหมวดอยู่ นอกจากผู้นำชุมชนซึ่งเป็นผู้นำในหมวดบ้าน ผู้เขียนได้มีโอกาสลงพื้นที่สัมภาษณ์แก่ฝ่าย ซึ่งได้เคยดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านด้วย ถึงวิธีการปกครองคนในหมู่บ้านที่มีปัญหา เช่น ก่อการทะเลาะวิวาทเนื่องจากดื่มเหล้า หรือ ก่อเสียดังให้เป็นที่รำคาญต่อคนอื่น ๆ พบว่า พ่อหลวงใช้วิธีการในลักษณะที่เรียกว่า “พระเดชพระคุณ”

3. คณะกรรมการหมู่บ้าน หมู่บ้านป่าจี้แบ่งการปกครองออกเป็น 10 ปีกอบ้าน ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านมาจากการเลือกสรรโดยคนในแต่ละปีกอบ้าน เพื่อเข้ามาเป็นคณะกรรมการของหมู่บ้าน ซึ่งการจะพิจารณาว่า บุคคลใดในหมู่บ้านต้องถูกลงโทษเข้ากั้วนั้น จะดำเนินการผ่านคณะกรรมการหมู่บ้าน

ในสภาพบังคับที่เป็นทางการการบังคับใช้ธรรมนูญชุมชนจะเป็นการกระทำผ่านเครือข่ายหมู่บ้าน คือ คณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งการที่จะทำให้ชาวบ้านยอมรับให้มีการใช้ธรรมนูญชุมชนในหมู่บ้านนอกจาก เกิดจากการตระหนักร่วมกันของปัญหาในหมู่บ้านแล้ว การยอมรับกฎเกณฑ์นี้เกิดจากความเชื่อถือในคณะบุคคลที่เป็นผู้ใช้บังคับธรรมนูญชุมชนนี้ด้วย ที่ทำให้สภาพบังคับของกฎหมายชุมชนมีความเป็นกิจจะลักษณะ

4.2 แบบไม่เป็นทางการ

สภาพบังคับอย่างไม่เป็นทางการ คือ การกระทำหรือทำที่ของชุมชนที่มีต่อผู้กระทำผิด เช่น มีการชูปิ๊บ นินทา ซึ่งการชูปิ๊บ นินทา จะพบเห็นได้โดยทั่วไปในชุมชนชนบท เนื่องจากแต่ละคนต่างรู้จักกันในสมาชิกชุมชนเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อครั้งมีกิจการหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านมาทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น ในการเปิดธนาคารชุมชนประจำเดือน หรือ วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันของกลุ่มสตรีแม่บ้านระหว่างล้างจานในงานพิธีการของหมู่บ้าน ซึ่งในสังคมชนบทนั้น การชูปิ๊บนินทา เป็นวิธีการที่มีอานุภาพในการบังคับให้กระทำการคล้อยตาม และส่งผลต่อการกำกับพฤติกรรมของคนในชุมชน ในการที่จะไม่กระทำอย่างใด ๆ ให้โดนติฉินนินทา ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญในชุมชนชนบทขณะที่ในสังคมเมืองจะมี

⁵⁰ พ่อหลวงอนุรักษ์ วงดา, ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านป่าจี้, 15 พฤศจิกายน 2560.

บริบทแตกต่างออกไป การชุบชีวิตนินทาอาจไม่ใช่เรื่องที่คนให้ความสำคัญในชุมชนเมือง⁵¹ ทำให้สภาพบังคับอย่างไม่เป็นทางการสามารถบังคับใช้ได้ในหมู่บ้านชนบท

5. สรุปการอภิปราย

ในสังคมโลกาภิวัตน์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่ง ซึ่งหนึ่งที่ต้องปรับเปลี่ยนให้ทันด้วยคือ กฎหมาย นอกจากกฎหมายรัฐที่บัญญัติขึ้นโดยมุ่งแต่จะสร้างบรรทัดฐานเพื่อเป็นกฎเกณฑ์กำกับพฤติกรรมของคนในสังคมแล้ว ยังมีกฎเกณฑ์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคม และกฎหมายรัฐนั้นเองที่ทำให้กฎเกณฑ์อื่น ๆ ถูกกีดกันและไม่ได้ถูกนำมาพิจารณาให้ความสำคัญอย่างกฎหมายรัฐ การบังคับใช้กฎหมายรัฐที่เป็นเชิงเดี่ยวภายใต้บริบทสังคมที่ซับซ้อนนั้นไม่อาจมีประสิทธิภาพเพื่อการดำรงความยุติธรรมได้เลยเนื่องจากในความเป็นจริง “รัฐ” ไม่ได้เป็นองค์กรเดียวที่จะสามารถบังคับให้คนในรัฐกระทำการใด ๆ ในสังคมชนบทยังมีอำนาจเหนือธรรมชาติคอยกำกับพฤติกรรมของคนอยู่ด้วย สิ่งที่สำคัญหากต้องการพัฒนากฎหมายเพื่อดำรงความยุติธรรมในสังคม คือ รัฐต้องพิจารณากฎหมายในบริบทอื่นด้วย

อย่าง *ธรรมนูญชุมชน* นอกจากเป็นกฎเกณฑ์หนึ่งที่มีอยู่ในสังคมแล้ว ยังเป็นไปตามหลักประชาธิปไตย ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและทำให้คนในชุมชนเกิดความหวงแหนในสิ่งที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น *ธรรมนูญชุมชน* จึงมีประสิทธิภาพในการบังคับใช้เนื่องจากอาศัยหลักการที่เน้นเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยแท้ และ อาศัยภาวะความเป็นผู้นำอย่างเป็นประชาธิปไตย ในการจัดการชุมชนร่วมกัน ซึ่งการจัดการตนเองของชุมชนนั้นมีข้อดี คือ ประการแรก ชุมชนสามารถตั้งกฎเกณฑ์อย่างใด ๆ ตามความต้องการของตนเอง และการพัฒนาเช่นนั้นมีความยั่งยืนกว่าการพัฒนาที่รัฐออกแบบและวางแผนมาให้ ประการที่สอง ชุมชนมีความเข้มแข็ง เพราะประชาชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมคิดร่วมกันอย่างกว้างขวาง⁵² ดังนั้น สิ่งที่รัฐต้องทำควบคู่ไปกับการพัฒนากฎหมายคือ ส่งเสริมทำให้ชุมชนได้รับรู้ถึงคุณค่าและศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่ ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีต้นทุนทางสังคมของชุมชนเอง และสร้างสำนึกให้ประชาชนมีส่วนร่วม และตระหนักว่า รัฐไม่ใช่ผู้มีอำนาจชอบธรรมแต่เพียงผู้เดียว

บรรณานุกรม

เกษียร เตชะพีระ. (2560). อ่าน ขาวนาการเมือง. วารสารฟ้าเดียวกัน. ปีที่ 15, (ฉบับที่ 1), มกราคม – มิถุนายน 2560, 38.

จันทร์เพ็ญ อมรเลิศวิทย์. (2542). การควบคุมทางสังคม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 13.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีโล เลิศวิสา. (2541). วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 1.). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ดิเรก ควรสมาคม. (2558). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย กฎหมายมั่งรายศาสตร์. เอกสารประกอบการสอน วิชา ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ.

⁵¹ จันทร์เพ็ญ อมรเลิศวิทย์, *การควบคุมทางสังคม*, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2542, 13.

⁵² สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, *ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง สู่การปฏิรูปประเทศจากรากฐาน สุขภาพคนไทย*, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2557, 97.

- นิตยา โพธิ์นอก. (2557). แนวทางการปฏิรูปเพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยรัฐธรรมนูญกลางแปลง. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 449 - 450.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2536). ข้อเสนอเชิงกฎหมาย และนโยบายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 84 - 85.
- พรพีโล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2546). ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ลิขิต อีระเวทิน. (2553). ความขัดแย้ง และการแก้ปัญหา. วารสารสถาบันพระปกเกล้า. เล่มที่ 1.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2546). สังคมนิยมทางกฎหมายแบบอเมริกา (American Legal Realism). วารสารนิติสังคมศาสตร์. ปีที่ 1, (ฉบับที่ 1), 1.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2555). ปรัชญาหนังสือ Tort, Custom, and karma. วารสารนิติสังคมศาสตร์. ปีที่ 5, (ฉบับที่ 1), 132.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2549). นิติศาสตร์ไทยเชิงวิพากษ์. กรุงเทพฯ: วิทยุชน.
- สุรพล เศรษฐบุตร. (2549). ความแตกต่างระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบท. เอกสารประกอบการสอนวิชาการพัฒนาชุมชน และการพัฒนาการเกษตร ภาควิชาส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตร คณะเกษตรศาสตร์. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศุภลักษณ์ ปัญญา. (2551). การศึกษาบทบาทของผี ในนิทานพื้นบ้านล้านนา. มนุษยศาสตร์บัณฑิต. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัต และศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2558). ความเปลี่ยนแปลง “ชนบท” ในสังคมไทยประชาธิปไตย บนความเคลื่อนไหว. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อสิธรา. (2522). นิทานล้านนาไทย ตอน ขึ้นท้าวทั้งสี่. แพร่พิทยา: วังบูรพา.
- อังคณา บุญสิทธิ์. (2554). กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับวัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทในท้องถิ่นไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Shytov, A. (2548). Legal pluralism and Folklore. วารสารนิติสังคมศาสตร์ ฉบับ Legal pluralism, พรหมแดนความรู้ใหม่ นิติศาสตร์ไทย. ปีที่ 3 (ฉบับที่ 1). 63-64.

การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์

- คำ บุญเป็ง. 2560, 5 พฤศจิกายน. สัมภาษณ์โดยบังกช ดารารัตน์. นักศึกษาปริญญาโท คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ดำรง หนันจา. 2560, 5 พฤศจิกายน. สัมภาษณ์โดยบังกช ดารารัตน์. นักศึกษาปริญญาโท คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บรรยง นนธการ. 2560, 6 ธันวาคม. สัมภาษณ์โดยบังกช ดารารัตน์. นักศึกษาปริญญาโท คณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พ่อหลวงอุทัย ชุ่มใจ. 2561, 10 มกราคม. สัมภาษณ์โดยบังกช ดารารัตน์. นักศึกษาปริญญาโท คณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อนุรักษ วงตา. 2560, 15 พฤศจิกายน. สัมภาษณ์โดยบังกช ดารารัตน์. นักศึกษาปริญญาโท คณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.